

JUHÁSZ CSABA

Zágrábi arengák és narratiók a 13. század első feléből

Zágrábban a püspöki oklevéladás kezdetei István nevű püspökökhöz kötődnek. I. István nevéhez (1215–1224) egy keltezetlen oklevél fűződik, melyet Bertold kalocsai érsek írt át, II. Istvánnak (1225–1247) tizenegy teljes szövegű és egy csonka oklevelet tulajdonítanak. Néhány oklevél hitelességét a kutatás azonban megkérdőjelezi. Összesen hat arengás oklevéllel számolhatunk. A mindenkori püspök közvetlen tanácsadói testülete, a káptalan, az oklevéladásban és az íróműhely munkájában működött közre. A kanonoki testület jelentőségét mutatja annak létszáma. Pontos adatunk a század elejéről nincs, egyetlen viszonyítási alapot a zágrábi káptalani statutumok jelentenek. A 14. században ez a létszám 32 fő volt.¹ Az oklevélkiadásért felelős személy, a kancellár vagy nótárius a székesegyház kanonokja volt. Nevük nem mindig maradt fenn, az oklevelek véletlenszerűen említik meg.² Az íróműhely vezetője 1227-ben András mester, 1246-ban Péter, kemléki főesperes volt.

II. István zágrábi püspök idején 1220-tól 1235-ig működött Mátyás zágrábi prépost IV. Béla királyfi kancellárjaként. Ő felelt az ifjabb király által kiadott oklevelekért (*datum per manus Mathie prepositus Zagrabienensis et au. n. cancellari*). Felvetődik a kérdés, vajon lehet-e valamilyen szerepe Mátyás prépostnak a püspöki oklevelek fogalmazásában? Dolgozatom végén röviden összefoglalom IV. Béla királyfi egyes arengáinak kifejezéseit, és összevetem a püspöki arengákkal. Szóba kerülhet még természetesen a püspök személye is. Meg kell vizsgálni az ő szerepét is az oklevelek fogalmazásában.

Dolgozatom célja, hogy az oklevelek tükrében pontos képet alkossak a zágrábi püspöki íróműhely munkájáról a 13. század első felében. I. és II. István okleveleinek az arengáit és narratióit fogom elemezni és azok kapcsolatát vizsgálni. Célszerűnek látszik a két oklevélrészlet együtt vizsgálni, mert arengaszerű részek előfordulnak narratiókban, és narratív részek szerepelnek arengákban. Először

¹ MÁLYUSZ Elemér, *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Bp., Műszaki Könyvkiadó, 2007, 112.

² *Veszprém város okmánytára*, Pótkötet (1000–1526), Összeállította Érszegi Géza, Solymosi László, Veszprém, 2010 (= VOP), 77. „magistro Andrea cancellario nostro” (1227); *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae* (Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacija i Slavonije.) Ed. T. Smičiklas II–XV. Zagrabiae, 1904–1934. (= SMIČIKLAS) IV. 309. „Datum per manus magistri Petri, archidiaconi de Kemluk” (1246).

megnevezem a fontosabb káptalani tagokat, majd időrendi sorrendben tárgyalom az okleveleket, arengákat és narratiókat külön kiemelve.

A zágrábi székeskáptalan méltóságviselő kanonokjai a 13. század első felében:

prépost: Jakab (1200–1202),³ Ciriacus (1217⁴–1221⁵); Primogenitus (1223),⁶ Mátyás (1224–1236),⁷ Füle⁸ (Fila) (1236⁹–1252¹⁰);

olvasókanonok: János (1228–1236),¹¹ Baran (1242–1244),¹² Mihály (1247–1265),¹³

éneklőkanonok: Pongrác (1228),¹⁴ Pugrin talán Ugrin? (1230),¹⁵ Pongrác (1234–1236),¹⁶ Péter (1242–1247),¹⁷ András (1249),¹⁸

őrkanonok: György (1228),¹⁹ Gábor (1230),²⁰ György (1234²¹–1249²²).

³ ZSOLDOS Attila, *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*, Bp., MTA BTK, 2011, 118. Jakab (zágrábi?) prépost András szlavóniai herceg kancellárja „prepositi magistri nostri et cancellarii” (1200–1202).

⁴ SMIČIKLAS III, 150.

⁵ *Uo.* 202.

⁶ *Uo.* 228.

⁷ *Esztergomi érsekek 1001–2003*, szerk. Beke Margit, Bp., Szent István Társulat, 2003, 104–105. – Mátyás Rátót nemzetségből való hercegi kancellár (1224–1233), zágrábi prépost (1224–1236), királyi kancellár (1235–1242), váci püspök (1238–1240), esztergomi érsek (1239–1241), elesett a muhi csatában 1241. április 11-én.

⁸ ZSOLDOS 2011, i. m. 118. Miskolc nembéli Füle Kálmán szlavóniai herceg kancellárja volt 1237–1240 között.

⁹ SMIČIKLAS IV, 19.

¹⁰ *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica* I–II/1–4, Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, Ed. Szentpétery Imre, Borsa Iván. Bp., MTA, 1923–1987 (= RA), 981; *Codex diplomaticus patrius, Hazai okmánytár*, I–VIII, szerk. Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Paúr Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső, Győr–Bp., 1865–1891 (= HO), VI, 63. (IV. Béla 1252. november 10.)

¹¹ BÉKEFI Remig, *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*, Bp., MTA, 1910, 184.

¹² *Uo.* 184.

¹³ *Uo.* 184.

¹⁴ *Uo.* 187.

¹⁵ *Uo.* 187. 6. jegyzetben Békefi felveti a lehetőséget, hogy Pugrin és Pongrác egyazon személy is lehetett. Ezzel szemben felvethető, hogy miért használnák két változatát a névnek. Logikusnak tűnik megvizsgálni az őrkanonokok és az éneklőkanonokok listáját. Ebből kiderül, hogy 1228-ban, valamint 1234-ben ugyanaz a két személy viseli az éneklő-, illetve őrkanonoki méltóságot. A köztes időben, 1230-ban Györgyöt Gábor, Pongrácot pedig Pugrin váltotta. Pongrác és Pugrin tulajdonneveket minden bizonnyal két különböző személyt jelölnek.

¹⁶ *Uo.* 187.

¹⁷ *Uo.* 187.

¹⁸ *Uo.* 187.

¹⁹ SMIČIKLAS III, 285.

²⁰ *Uo.* 336.

²¹ *Uo.* 424.

²² SMIČIKLAS IV, 414.

Tisztséget viselő kanonokok:

főesperes: Simon és Briccius (Bereck) (1228),²³ Pongrác (1234),²⁴ Péter, kerület: Kemléc (1246²⁵–1249²⁶), Albert (1248),²⁷ Péter (1249),²⁸ Kornél (1249)²⁹ kerület: Dobicah (Dubica); Pál (1249)³⁰ kerület: (Guerche) Guercse vagy Gorica.

Dékán: Baran (1200³¹–1217³²), Simeon (1230),³³ Kornél (1234),³⁴ Péter (1236),³⁵ Kornél (1242³⁶–1243³⁷), Péter (1244),³⁸ László (1247).³⁹

I. István zágrábi püspök (1215–1224)⁴⁰ nevéhez egyetlen oklevél fűződik, amelyet Bertold kalocsai érsek írt át.⁴¹ A részlegesen átírt adománylevélben István püspök a kanonokokat birtokadományokkal látta el (*usu fructu naturalem, civilem possessionem*). István elődje, Prodanus püspök 1185-ben két birtokot adományoz a kanonokok részére (*in usus canonicorum perpetuo habendum*).⁴² A két idézett oklevél a zágrábi székeskáptalan és püspöki javak elkülönülésének igen korai dokumentumai.⁴³

Az oklevél intitulációja a kegyességi formulával és promulgációja (*Ego Stephanus Dei gracia Zagrabienensis episcopus notum facio*) királyi, püspöki oklevelek mintáját követi.⁴⁴ Az oklevél narrációja egy arengaszerű mondattal kezdődik, amely elvi indoklást ad a püspöki adomány szükségességéről (*quod pietate motus, fratrum nostrorum iustis petitionibus, et potissime paupertate eorum circumspec-*

²³ SMIČIKLAS III, 284.

²⁴ Uo. 424.

²⁵ SMIČIKLAS IV, 309.

²⁶ Uo. 414.

²⁷ Uo. 364.

²⁸ Uo. 414

²⁹ Uo. 414.

³⁰ Uo. 414.

³¹ SMIČIKLAS II, 354.

³² SMIČIKLAS III, 150.

³³ Uo. 336.

³⁴ Uo. 423.

³⁵ SMIČIKLAS IV, 21.

³⁶ Uo. 178.

³⁷ Uo. 210.

³⁸ Uo. 261–262.

³⁹ Uo. 325.

⁴⁰ ZSOLDOS 2011, i. m. 309.

⁴¹ SMIČIKLAS III, 138–139.

⁴² RA 140; SMIČIKLAS II, 139. (III. Béla, 1185)

⁴³ KARLINSZKY Balázs, *A veszprémi székeskáptalan 1082. évi birtokösszeírását tartalmazó hamis oklevél keltezése = FONS Forráskutatás és Történeti Segédudományok*, 23(2016), 1, 68–85, itt: 67.

⁴⁴ RA 136; *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* I–II, Ed. Richard Marsina, Bratislava, 1971–1987 (= Marsina), I, 90. „Ego Bela tertius, Dei gracia, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae Ramaeque rex, notum facio cunctis” (III. Béla 1183); SMIČIKLAS III, 185. „Ego Martinus Dei gracia Corbaviensis episcopus notum facio tam presentibus quam futuris” (1220).

ta). A kanonokok (*fratres*) szegénységükre hivatkozva kérték a püspököt, hogy adjon nekik földbirtokot. II. András herceg Domonkos zágrábi püspöknek 1201-ben írt adománylevele hasonló megfogalmazást látunk.⁴⁵ A kanonokok szegénységére való hivatkozás visszatérő eleme az adományleveleknek.⁴⁶ Az oklevélben szereplő (*paupertate circumspecta*) kifejezés III. Béla fentebb idézett oklevelének (*veritate undique circumspecta*) szókapcsolatával állítható párhuzamba.

A püspök kötelességének érezve meghallgatta kérésüket, és négy birtokot adott tulajdonukba, melyeket eredetileg Imre királytól kapott. *Hec predia, videlicet Sciteh et Odra, Pribisseu et Drencina, sicut in magno privilegio regis Haimerici habebatur; hoc tamen non obstante, quod predia in iam predicto privilegio Haimerici regis inter bona episcopalia computantur contuli et donavi...*

A dispositio bizonyos elbeszélő elemekkel egészül ki, a narratio formailag nem különül el a dispositiótól. Az adománylevél négy birtokot nevez meg, amelyek a zágrábi egyházhoz tartoznak: Sciteh (Scitech, Zitech), Odra (Hodera, Odera), Pribisseu (Pribiševo) és Drenčina.⁴⁷ Imre királyi összeíró oklevelében az egyház birtokai között a Pribisseu és Drenčina nevű birtokok nem szerepelnek.⁴⁸ Bár dokumentummal nem igazolható, vélhetően 1201 után kerülhetett a püspöki birtokok közé a két nevezett prédió. II. András 1217. évi oklevele a négy nevezett birtokot már az egyház birtokai között sorolja fel, melyeket István püspök adományozott a zágrábi egyháznak.⁴⁹ II. András privilégiumát 1227. július 9-én IX. Gergely pápa átírta, és megerősítette.

István oklevele kétszer hivatkozik Imre király privilégiumára, a birtok eredetét, Pribisseu és Drenčina tekintetében azonban nem tisztázza. Feltűnő a római jogi fogalmak halmozása.⁵⁰ A jogi műszavak korrekt, klasszikus jelentésüknek megfelelő használata jogi jártasságra utal.⁵¹ Jóllehet a jog ilyen precíz ismerete főként a 13. század második felében kiadott kancelláriai oklevelekre jellemző,⁵² ennek korai példáját mutatja I. István püspök átírásban fennmaradt oklevele.

⁴⁵ RA 193; SMIČIKLAS III, 7. „Nos igitur dicte **devocionis consideracione commoti, ad fratris nostri domini Henrici illustrissimi Hungarorum regis ammonicionem et iustam petitionem**” (András herceg, 1201).

⁴⁶ RA 131; SMIČIKLAS II, 176. (III. Béla, 1185) „Zagrabienses canonici de sua inopia et iniuriis”.

⁴⁷ DOBRONIĆ, Lelja, *Topografija zemljisnih posjeda zagrebackih biskupa prmea ispravi kralja Emerika iz god. 1201 = RAD*, Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 283(1951), 278–280. Zitech vagy Sciteh (TKALČIĆ szerint Sziszek), Imre király privilégiumában Ziseria néven, a másik birtok (Odra) II. András 1217. évi oklevelében (RA 325) Odera néven szerepel.

⁴⁸ RA 193; SMIČIKLAS III, 7–13. (Imre király, 1201).

⁴⁹ RA 325; SMIČIKLAS III, 154. „Stephanus, Zagrabiensis ecclesiae Episcopus, quasdam terras, Pribiseu, Drencina, Odra, et Scithic, eidem contulit ecclesiae” (II. András, 1217).

⁵⁰ TAKÁCS György, *A joggyakorlat latin kifejezéseinek fogalomtára és magyarázata*, Bp., GTE Műszaki Szolgáltató Iroda, 1989, 286. (proprietas), 275. (naturalis possessio), 355–356. (usus fructus), 108. (dominium), 19. (actio), 118. (exceptio), 33. (allegatio) továbbá consuetudo (szokásjog).

⁵¹ Proprietas és possessio megkülönböztetése (tulajdon és birtok), proprietas és dominium szinonimák használata, actio és exceptio szembeállítása.

⁵² BÓNIS György, *Középkori jogunk elemei*, Bp., Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972, 88–89.

A záradék mondata visszautal Imre király privilégiumára, amelyben a birtokháttárok tanúk igazolták. A tanúk neveit nem említi. Az oklevélből hiányzik a corroboratio és a datum.

Az oklevél szövege stilisztikai elemekben igen gazdag:

alliteráció és rímek: *constitutis vel constituendis*;

alliteráció: *possidenda perpetuo promittensque*;

szinonímák és rímek: *actionibus et exceptionibus et allegationibus*;

keretes szerkesztés: *irrepetendo... veniendo*;

párhuzamos szerkesztés: (*perturbare-defensare, concluduntur-continetur*).

Bertold oklevelét, valamint az átírt oklevelet alapos elemzésnek vetette alá Zlatko Tanodi, aki mindkét oklevél eredetiségét kétségbe vonta. Állítása szerint mivel a nevezett birtokokra egyedül II. András 1217. évi privilégiuma hivatkozik, amely maga is gyanús oklevél, ezért I. István oklevele sem tartható feltétlenül hitelesnek.⁵³

Elemzésünkéből világosan látszik, hogy István átírt oklevelének legfőbb forrásai között a zágrábi káptalanban őrzött okleveleket találjuk. A fogalmazó alapos jogi és stilisztikai ismeretekkel rendelkezett. Imre király privilégiumában és a püspöki kiadványban szereplő birtoknevek közötti eltérések önmagukban még nem jelentik a hamisítás tényét. Az oklevelet emiatt nem kell feltétlenül hamisnak tekinteni.

I. István utódja, a szintén István nevű püspök, korának egyik legjelentősebb főpapja volt. Életében két egyházat is alapított (Új Csázma, Ivanics).⁵⁴ Püspöki hivatalt majdnem harminc évig viselt. Ezen idő alatt összesen tizenegy oklevelet adott ki.⁵⁵ Kortárs főpapok közül egyedül Bertalan veszprémi püspök közelíti meg ezt a számot, aki saját személyében kilenc, más személyekkel együtt három oklevelet adott ki.⁵⁶

István tanultságát jelzi magisteri fokozata. Királyi oklevelekben kancellárként mindig szerepel *magisteri* címe.⁵⁷ Ezt a címet elődei közül csak Tamás⁵⁸ és Ugryn⁵⁹ kancellárok viselték. A horvát szakirodalom N. Klaić óta úgy tartja, hogy István Párizsban tanult teológiát mintegy tizenkét évig.⁶⁰ Az alábbi lábjegyzetben

⁵³ TANODI, Zlatko, *Izprave zagrebačkih biskupa Stjepana I. i Stjepana II = Kulturno poviestni Zbornik zagrebačke nadbiskupije I*, Zagreb, 1944, 317–338, 324–326.

⁵⁴ SMIČIKLAS III, 370. „construximus ecclesiam in honore eiusdem Spiritus Sancti .in Novo Chasma”; SMIČIKLAS IV, 308. „ecclesiam in honore sancte Marie in villa Ivanch construxissemus”.

⁵⁵ SOLYMOSSI László, *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban*, 2006, i. m. 182–183, Érseki és püspöki kiadványok jegyzéke (1183–1250).

⁵⁶ *Uo.* 182–183.

⁵⁷ RA 408, 409, 410, 411, 420, 422, 426.

⁵⁸ RA 270. CD III/1. 124. (II. András, 1212)

⁵⁹ RA 315 átírta IV. Béla ifjabb király 1230-ban MNL-OL DL 79. SOKOL, Mirjana Matijević, *Prozopografska critica o zagrebačkom biskupu Stjepanu II. (1225–1247) = Iskra Iveljić*. Zagreb, Zbornik Nikše Stančića Red. 2011.

⁶⁰ *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum Thomae archidiaconi Spalatensis*,

idézett rész azonban nem István zágrábi püspökre, hanem Ugrin spalatói érsekre vonatkozik,⁶¹ aki rokona volt Ugrin kalocsai érseknek. A hibát elsőként M. Sokol vette észre, aki II. István püspökről írt részletes tanulmányt. Sokol felveti továbbá annak lehetőségét is, hogy a püspök – miként Bernát spalatói érsek⁶² – nem Párizsban, hanem Bolognában tanulhatott.⁶³ A bolognai egyetemen a diákok jogot tanultak. Ennek a jogi tudásnak a kamatoztatását láthatjuk, amikor a püspök megalapítja a császári társaskáptalant, az ivanicsi kolostort újraalapítja, vagy amikor a zágrábi káptalan hiteleshellyé válik. István püspök idején az írásbeli kultúra korábban nem tapasztalt szintre emelkedett. Meg kell említeni még Rómát, ahol a püspök a pápai udvarban működött, és ezt megelőzően magasabb tanulmányokat folytathatott. István kancellárként mindig megjegyzi – és ebben egyedülálló a királyi kancellárok között –, hogy *domini pape subdiaconus*, azaz pápai alszerpap. Ezt a címet III. Honorius pápától kaphatta, akinek idején, valamikor 1220 körül a pápai udvarban tartózkodhatott. Hivatalának feladatát pontosan nehéz meghatározni. A 12. századtól kezdve a *subdiaconus papae* és a *capellanus papae* mintegy szinoním fogalmak szerepelnek. A pápai alszerpap a pápa bizalmi embere volt, a pápai udvarban teljesített szolgálatot, jogilag közvetlenül a pápa alá tartozott. Pápai ceremóniákon részt vett, pápai kancellárián dolgozott.⁶⁴

II. István püspök teljes szövegű oklevelei közül két alapítólevél,⁶⁵ két végrendelet,⁶⁶ hat adománylevél⁶⁷ maradt fenn, valamint egy oklevél, amely a császári kanonokok végrendelezési jogát biztosítja.⁶⁸ A tizenegy oklevél közül hat okle-

Eds. Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol, James Ross Sweeney, Latin text Olga Perić. Bp., New York, 2006, 356. „Fuerat enim vir litteratus et naturalis facundia peditus et maxime in divina pagina eruditus. Studuerat enim apud Parisios annis fere duodecim in theologia facultate sub ministrante sibi scolasticos sumptus Huginus Colocensis archiepiscopo, patruo suo.”

⁶¹ 1245. szeptember 5. dátummal egy pápai oklevélben H. (ugrinus)? császári prépost szerepel, akit spalatói érsekké választottak (SMIČIKLAS IV, 282). IV. Ince pápa 1246. július 7-i okiratában Ugrinus választott spalatói érseki kinevezését megerősíti (SMIČIKLAS IV, 295). A két személyt az oklevelek alapján azonosnak tekinthetjük.

⁶² Uo. 152. „Fuit autem Bernardus vir scolasticus, triginta annis et eo amplius Bononie in scientiarum studiis fuerat commoratus.”

⁶³ SOKOL, Matijević, Mirjana, *Prozopografska critica o zagrebačkom biskupu Stjepanu II. (1225–1247)* = *Zbornik Nikše Stančića, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Odsjek za povijest i Zavod za hrvatsku povijest*, Zagreb, 2011, 55–64, 63.

⁶⁴ *The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law*, Eds Wilfrid Hartmann, Kenneth Pennington, Washington DC, Catholic University of America Press, 2016, 175.

⁶⁵ SMIČIKLAS III, 369–375; a (1232) császári káptalan alapítása, SMIČIKLAS IV, 308–309; (1246) ivanicsi zárda alapítása.

⁶⁶ VOP 76–79; (Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (=MNL-OL DL) 133. (1227. Sol comes végrendelete); Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (=MNL-OL DF) 200 626. (1227) Sol comes végrendelete a veszprémi egyház javára.

⁶⁷ SMIČIKLAS III, 262 (1226); SMIČIKLAS III, 270. (1227); SMIČIKLAS III, 448 (1235); SMIČIKLAS III, 449 (1235); SMIČIKLAS IV, 42 (1237); SMIČIKLAS IV, 263 (1244).

⁶⁸ SMIČIKLAS IV, 287 (1245).

vél tartalmaz arengát.⁶⁹ Ezen kívül egy nem teljes szövegű oklevelet is a püspökök tulajdonítanak.⁷⁰ Az alábbiakban az arengák elemzését végzem el.

II. István püspök 1226-ban egy falu tizedeit adja a Szent Sír keresztesei számára.⁷¹ Az oklevél arengát nem tartalmaz. Narratiója arengaszerű módon fogalmaz.⁷²

quod cum ad quemlibet manum largitatis porrigere debeamus, ad illos tamen uberius quos maxime episcopi vestigia sequi videmus ob gratuita eorum bonitate et religione circumspecta

’Mindenki felé adakozó kezet kell nyújtani. Mégis jobban kell támogatnunk azokat, akikről úgy látjuk, hogy önzetlen jóságukkal és vallási szokásaikat szem előtt tartva a püspök nyomdokait követik.’

Kiemelem az ’arenga’ fontosabb szókapcsolatait.

1. *Manum largitatis porrigere*

Királyi adománylevelek jellemző toposza.⁷³ A király méltóságához tartozik alattvalóinak megjutalmazása. Különösen is érvényes ez azokra, akik a királyt hűséggel szolgálják.

2. *Episcopi vestigia sequi*

Irodalmi vonatkozását Beda egyik írásában találjuk (*Domini vestigia sequi*).⁷⁴

III. Honorius II. Andrásához írt egyik oklevelében találunk hasonló megfogalmazást.⁷⁵ A toposz a hűséges szolgálat képi megfogalmazása. Királyi oklevelek arengái az uralkodó hűséges követésére buzdítják az alattvalókat.

⁶⁹ TANODI 1944, i. m. 328. – *A szerző tanulmányában* II. Istvántól összesen tíz oklevelet említ, melyek közül öt tartalmaz arengát. István püspök azonban 1227-ben három oklevelet is kiadott. Ezek közül Tanodi kettőt nem említ: MNL-OL DL 133, valamint DF 200 626. Kiadásuk: VOP 76–79.

⁷⁰ SMIČIKLAS IV, 262 (1244).

⁷¹ KOSZTA László, *Szent-Sír kanonokrend = KMTL 635*. – A Szent Sír kanonokrend legfőbb tevékenysége a keresztes hadjáratok eszméinek terjesztése, szentföldi zarándokok támogatása és a betegápolás volt. Rendházaik jobbára a Dráván túlon voltak, pl. Glogonca, Thenő (Verőce vm.).

⁷² SMIČIKLAS III, 262.

⁷³ RA 255; *Mosonymegye monographiája*, Írta és szerkesztette Major Pál, M.-Óvár, Moson megye Közönsége, 1878, 162–163. „Regie Celsitudinis interest eciam non promerentibus **manum largitatis copiose porrigere**; multo habundancius eximia fidelium suorum servicia possessionum distribucione tenetur compensare.” (II. András, 1210); RA 289; SMIČIKLAS III, 129. „Regia benignitas circa sibi benemeritos consuevit congrue **manum largitatis ampliare**, pro quibus intercedit longanimis servicii fidelitas, et pro quibus morum probitas dignoscitur efficaciter allegare. (II. András, 1214).

⁷⁴ *Beda Venerabilis, Opera = Lucae evangelium expositio*, Cura et studio, D. Hurst, Corpus Christianorum Series Latina, Turnholti, (1953–) (= CCSL) 120, 335. „se ipsum abnegare et eius qui necdum videatur **Domini vestigia sequi** concupiscere”.

⁷⁵ *Vetera monumenta historica, Hungariam sacram illustrantia*, Ed. Theiner Augustinus, I–II, Romae, 1859–1860 (= Theiner), I, 38. Licet igitur te credimus praedictorum **regum velle sequi vestigia** (III. Honorius, 1223).

3. Az arengaszerű mondat záró sora úgynevezett chiasmussal végződik (*gratuita bonitate et religione circumspecta*). A *religione circumspecta* kapcsolódik I. István okleveléhez, ahol *paupertate circumspecta* változatban szerepel. *Ob gratuita bonitate* kifejezés az oklevelekben inkább *gratuita voluntate* alakban szerepel.⁷⁶

A prózaritmus használata emelkedett stílust kölcsönöz a szövegnek (cursus velox: *porrigere debeamus*; cursus planus: *sequi videmus*; cursus tardus: *eorum bonitate, religione circumspecta*).

Az arengaszerű mondat II. András királyi adományleveleinek formuláival sok közös vonást mutat, közülük egyetlen oklevelet kell kiemelni, amely a fentebb említett szófordulatokat tartalmazza.⁷⁷ *Inter regalis excellentie insignia, quibus recolenda memoria antecessorum nostrorum insignitur, illud excellentius et commendabilius pre ceteris invenitur, commendandis hospitibus largioris hospitalitatis dexteram porrigere; quorum conversatio et utilis regno dignoscitur, et Deo esse commendabilis reperitur. Hinc est, quod pie recordationis parentum nostrorum vestigia pio desiderio amplectentes ...*

1. *largioris hospitalitatis dexteram porrigere* (segítségadás toposza: kéznnyújtás), a püspöki arengában *manum largitatis porrigere*

2. *parentum nostrorum vestigia* (hűség), a püspöki arengában *episcopi vestigia sequi*

3. *excellentie insignia... insignitur, illud excellentius* (stilisztika: chiazmus)

Feltételezhető, hogy a püspöki oklevelet a királyi oklevél ismeretében fogalmazhatták, minden bizonnyal egy formuláskönyv segítségével.

István püspök (1224–1247) Atyusz nembéli Sol (Sal) ispán végrendeletéről 1227-ben két oklevelet is kiadott, mindkettőt nagy valószínűség szerint egy időben fogalmazták.⁷⁸ Az ispán ezt megelőzően is végrendelkezett, melyet II. András 1221-ben kiadott oklevelével erősített meg.⁷⁹ A királyi oklevelet azonban a királyi kancellárián őrizték, Zágrábban azt nem használhatták fel.

A püspök arengás oklevele, a középkori végrendeletek mintája szerint, invocációval kezdődik (*In nomine Sanctae Trinitatis et individuae Unitatis*).⁸⁰ Szokás volt, hogy *Dei gratia* alázatossági formula található az oklevél intitlatiójában (*Stephanus, Dei gratia, Zagrabiensis episcopus*). Az oklevél pecsétje elveszett. A benne szereplő körmondat teljes szövegét Pray György, korábban Péterfy Károly közléséből ismerjük: *sigillum Stephani soli Dei gracia Zagrabiensis episco-*

⁷⁶ SMIČIKLAS III, 130; *Uo.* 260; *Uo.* 316.

⁷⁷ RA 391; THEINER I, 95. Átírta IX. Gergely 1231. április 26-án. (II. András, 1222 körül).

⁷⁸ MNL-OL DL 133, ill. MNL-OL DF 200 626. Kiadásuk: VOP 76–79.

⁷⁹ RA 371; *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér*, I–XI. Buda, 1829–1844 (= CD), III/1, 325–328 (II. András, 1221).

⁸⁰ *Codex diplomaticus Arpadiensis continuatus, Árpád-kori új okmánytár*; szerk. Wenzel Gusztáv, I–XII, Bp., 1860–1873 (= ÁÚO), VI, 85. (Gaudius spalatói érsek végrendelete, 1150 körül); SMIČIKLAS III, 398. „In nomine sanctae et individuae Trinitatis” (1234. február 18.) Desse Luce végrendelete.

pi = 'István zágrábi püspök egyedül Isten kegyelméből'.⁸¹ A latin nyelvű körirat a tulajdonos nevét és címét nevezi meg. Az uralkodók, püspökök pecsétjein szokásos *formula devotionis, Dei gratia* szerepel,⁸² II. István esetében egyedülálló módon *solus* jelzővel. A *Dei gracia* formula azt a hatalmat jelenti, mellyel a püspök rendelkezik, és amelyet szentelése során elnyert az isteni kegyelem által. Tágabb értelemben utal a pápai hatalomra is, amely megerősíti, és védi a püspököt hivatalában.⁸³

Az arena szövege:

Cum nos ex iniuncto teneamur officio pie petentibus occurrere, et si possumus, succurrere his, qui ex divinae providentiae consilio, per carnis solutionem vocandi deputantur. Maxime illis nos, si possumus, debemus adesse, quibus in hoc seculo linea consanguinitatis sumus obligati.

'Hivatali kötelességünknek tartjuk, hogy kegyes módon álljunk a kérelmezők mellé, és ha lehet, segítségére siessünk azoknak, akik az isteni gondviselés rendelete szerint testük megváltására várnak. Ha tehetjük, leginkább azokat kell segíteni, akikkel ebben a világban vérségi kötelék kapcsol össze.'

Az arena két részre osztható. Alapvetően a rászorulókat megsegítéséről szól. Első részében ennek elvi, második részében konkrét megfogalmazása olvasható. Az arena kezdő sorában az (*ex iniuncto officio teneamur*)⁸⁴, valamint a (*pie petentibus occurrere*)⁸⁵ szókapcsolatok pápai okleveles hatást mutatnak. A bevezető mondat után az arena elbeszélő stílusra vált át. Ezt jelzi a többes szám első személyű igealakja is (*si possumus succurrere*).

Az (*ex divinae providentiae consilio*) kifejezés okleveles példáját II. András Honorius pápához írt oklevelében,⁸⁶ irodalmi vonatkozását Nagy Szent Gergely-nél találjuk. Az egyházatya a szenvedő Jób sorsát átérezve ír a szenvedésről.⁸⁷

⁸¹ PÉTERFY Károly, *Sacra concilia*, I, Posonii 1741, 162; PRAY György, *Specimen hierarchiae Hungaricae: complectens seriem chronologicam archiepiscoporum et episcoporum Hungariae cum rudi dioecesium delineatione adiectis, si quae sunt peculiares, praerogativis, ut plurimum ex diplomatibus congestum*, I–II, Posoniae et Cassoviae, 1776–1779, I, 63. *Stephanum hunc, Zagrabienis praesulem, sigillo cum hac inscriptione: Sigillum Stephani Soli Dei Gracia Zagrabienis Episcopi.*

⁸² BODOR Imre, FÜGEDI Erik, TAKÁCS Imre, *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei az MTA művészettörténeti kutatócsoport pecsétmásolat gyűjteménye alapján*, Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Kutató Csoportja kiadványai, 1984, 10.

⁸³ SZÁNTÓ Sámuel, *Az aranybulla keletkezése, összehasonlítva az angol magna chartával = Erdélyi Múzeum*, 8(1881), 129–159, 149.

⁸⁴ VATTASSO, Marcus, *Initia patrum aliorumque scriptorum ecclesiasticorum latinorum ex Migne Patrologia et ex compluribus aliis libris*, I–II, Conlegit ac litterarum ordine disposuit Marcus Vattasso. *Studi et testi*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Roma, 1906–1908, I, 626. „Licet ex iniuncto nobis apostolatus officio cunctorum teneamur.”

⁸⁵ RA 325; SMIČIKLAS III, 148. „Nos igitur eorum **iustus petitionibus** inclinati grato volentes **occurrere...**” (II. András, 1217).

⁸⁶ THEINER I, 21. „occultum divinae providentiae consilium” (II. András, 1219).

⁸⁷ MAGNUS, Gregorius, *Moralia in Job. Patrologiae cursus completus*, Series Latina, Ed. Mig-

A halált megelőző szenvedés az örök ítélet közeledtét jelzi.⁸⁸ István püspök a szenvedők mellé állva, a haldokló megsegítésére siet, akihez rokoni szálak fűzik. A (*carnis solutio*) kifejezésére egyedül Nagy Szent Gergely írásaiban találunk példát.⁸⁹ A segítségnyújtás gyakorlati oldalát jelzi a haldoklók megsegítése, kérésük meghallgatása, különösképpen azok esetében, akikkel rokonságban állunk. Erre az esetre utal az arenga záró sora, melynek részletesebb kifejtését taglalja a narratio.

Narratio:

Hinc est, quod cum dilectus consanguineus noster comes Sol valida laboraret, aegritudine ad nos mittens diligenter et humiliter supplicans. Nos ipsum personaliter in suis angustiis laborantem, visitaremus et quaecunque agenda fieri deberent, in dandis consiliis, et in suis testamentis conficiendis, quoad animae suae salute consulere procuraremus integraliter. Nos autem intuitu precum suarum ad ipsum accedentes, eumque quasi in extremis laborare videntes, consuluimus eidem, ut omnia, quae ad salutem animae suae essent agenda, quam citius posset, Dominum prae oculis habens, ad effectum perducere festinaret.

A narratio egyenes folytatása az arenga elbeszélő részének. Megnevezi *consanguineus*át,⁹⁰ Sol ispánt, aki igen súlyos állapotban fekszik betegágyán. Az ispán magához hivatja a püspököt, aki személyesen keresi fel őt, és hasznos tanácsal látja el, mely lelki üdvösségét leginkább szolgálja.

Amint az arengában, úgy a narratióban is pápai formulákat fedezhetünk fel. A fogalmazó a narratiót két pápai formulával zárja le (*Dominum prae oculis habens*⁹¹, *ad effectum perducere festinaret*)⁹²

Az arengát és narratiót stilisztikai elemek gazdagítják. Az arengában szinonimák (*occurrere, succurrere, adesse*), ismétlés (*si possumus*), fokozás (*vocandi deputantur, debemus adesse, obligati sumus*), alliteráció (*pie petentibus*), prózaritmusok: *cursus velox (vocandi deputantur)*, *cursus planus (debemus adesse)*, *cursus tardus (sumus obligati)*, a narratióban *cursus velox (perducere festinaret)*, a narratióban ismétlések: (***laboraret aegritudine, angustiis laborantem, laborare***)

ne, Jacques-Paul, I–CCXXI, Paris, 1844–1864 (= PL), LXXV, 515. „Et fortasse **hoc divinae providentiae consilium fuit**, ut percussum Iob percussus exponerem, et flagellati mentem melius per flagella sentirem.”

⁸⁸ MAGNUS, Gregorius, *Moralia in Iob. Cura et studio M. Adriaen*, CCSL 143/B, 1212. „cum **per solutionem carnem** aeterno propinquamus iudicio.”

⁸⁹ Uo. 1212.

⁹⁰ *Lexicon Latinitas Medii Aevi Hungariae, A magyarországi középkori latinság szótára*, I–V, Ad edendum praeparaverunt Iván Boronkai, Ibolya Bellus, Kornél Szovák, Bp., Argumentum, 1983–1999 (= LexLat), II, 911.

⁹¹ G. DALLA TORRE, C. GULLO, G. BENI, *Veritas non auctoritas facit legem, Studi di diritto matrimoniale in onore di Piero Antonio Bonet = Studi giuridici*, XCIX, Città del Vaticano, 2012, 363–374.

⁹² MONTINI, Gian Paolo, *Veritas non auctoritas*; SOLYMOSI 2006, i. m. 188, 23. jegyzet. „Cum a nobis petitur etc. **perducatur effectum.**”

videntes), (*in dandis consiliis, consulere procurarermus, consuluimus eidem*) találhatóak.

Az arenga és narratio szoros egységét formai és tartalmi elemek mutatják. Az arenga elejét és a narratio végét pápai formulák keretezik. Az arenga narratív részeket, a narratio arengaszerű formulákat tartalmaz. Az oklevél pápai, és királyi okleveles hatást mutat. Az arenga és narratio stílusjegyeit tekintve több szempontból hasonlít az egy évvel korábban kiadott püspöki kiadvány arengaszerű mondatára. Az oklevelek fogalmazóit ezért egyetlen személynek gondolhatjuk.

Sol ispán a másik végrendeletben csak a veszprémi székesegyház javára rendelkezik.⁹³ Invocatiót és kegyességi formulát nem tartalmaz az oklevél. Az oklevélben arenga nincs, a narratio viszont arengához hasonló mondatot tartalmaz.

In hoc fragili seculo non diu posse perseverare sed potius tamquam flores agri cito decidere.

A szövegrész egy oblivio memoria típusú arengára hasonlít.⁹⁴ Az elmúlás gondolatát biblikus módon értelmezi. A latin Vulgata szövege szerint *Homo, sicut foenum dies eius, tamquam flos agri, sic effloret.*⁹⁵ Szent Ágoston hasonló értelemben beszél a testi valóságról, amelynek el kell múlnia, mivelhogy romlásnak indult.⁹⁶ Némi lexikai azonosság fedezhető fel a két végrendeleti oklevél fogalmazásában.⁹⁷

István püspök harmadik, 1227-ben kiadott oklevelének⁹⁸ intituliójában (*Stephanus, divina providentia, Zagradiensis episcopus*) alázatossági formula (*divina providentia*)⁹⁹ szerepel. Püspöki kiadványokban az alázatosság legelterjedtebb formulája a *Dei gratia*. A *divina providentia* előfordulására nincs példa,¹⁰⁰ köz-

⁹³ DL 133 VOP 76–79.

⁹⁴ FICHTEAU, Heinrich, *Arenga, Spätantike und Mittelalter im Spiegel von Urkundenformeln*, Graz-Köln, Verlag Hermann Böhlau Nachf., 1957, 126–127; KURCZ Ágnes, *Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts = Mitteilung des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* (MIÖG), 70(1962), 323–354, 327.

⁹⁵ Ps 102, 15. továbbá Is 40, 6 „Omnis caro foenum, et omnis gloria eius quasi flos agri.”

⁹⁶ HIPONENSIS, Augustinus, *In evangelium Ioannis tractatus*, CCSL 36, 210. „Cogita corpus; mortale est, terrenum est, fragile est, corruptibile est: abice.”

⁹⁷ VOP 76 „quibus **in hoc seculo** linea consanguinitatis sumus **obligati**”; VOP 77 „quod **in hoc fragili seculo** non diu posse perseverare”, uo. „servitutis vinculo fuerant **obligati**”.

⁹⁸ SMIČIKLAS III, 270.

⁹⁹ FONT Márta, BARABÁS Gábor, *Kálmán (1208–1241) Halics királya Szlavónia hercege*, Bp., Kronosz, 2017, 99. Barabás II. István zágrábi püspök oklevelére hivatkozik egy helyen ÁÚO VII, 74. Az oklevél intituliója: „Nos Stephanus **Divina providencia** Episcopus Zagradiensis et Regni Sclavonie Vicarius Generalis” A megnevezés azonban nem II. István zágrábi püspökre vonatkozik, hanem a 14. században élt ugyancsak István nevű püspökre, aki az oklevelet 1363-ban adta ki. Az észrevételezést Solymosi László tette meg, a hibát ezúton javítom.

¹⁰⁰ BARABÁS Gábor, *A pápaság és Magyarország a 13. század első felében*, Pécs, Pécsi Történettudományért, 2015, 102. A 13. század elején egyes püspöki okleveleinek intituliói egyértelműen pápai hatást tükröznek. A szerző két rendhagyó esetet említ (humilis minister ill. divina providentia).

vetlen forrása minden bizonnyal István püspök végrendeleti arengája lehetett (*ex divinae providentiae consilio*). IX. Gergely pápa 1227. július 9-én átírta az oklevelet. A püspöki oklevél július 9-e előtt íródott, püspökségének második évében. Az oklevél a zágrábi káptalannak nyújtott adományok felsorolását foglalja írásba.¹⁰¹

Arengájának szövege:

Cum cunctis constare debeat, quod opus caritatis eterne retributionis conferat premium iuxta illud. Quoniam qui in benedictionibus seminant, in benedictionibus et metent.

‘Mindenki előtt bizonyosnak kell lennie, hogy a szeretet gyakorlása az örök visszafizetés jutalmát szerzi meg, oly módon, hogy aki áldásban vet, áldásban is arat.’

Az arenga kezdő szavai emelkedett stílusban (alliteratio), ünnepélyesen vezeti be a tanítást (*cum cunctis constare debeat*).¹⁰²

Az arenga a szeretet gyakorlására buzdít (*opus caritatis*). Ennek jutalma az örök élet lesz. Nagy Szent Gergely a halál és a feltámadás biblikus gondolkörét idézve beszél az örök jutalom örömről (*eterne retributionis gaudia*),¹⁰³ melyet azoknak ígér, akik közeli halálukra (*ab carnis solutione*) várnak. Testüinktől való megválás pedig előkészíti számunkra az örök jutalom elnyerését. Ezt az igazságot erősíti meg az arenga utolsó sora, amely egy pápai formula része.¹⁰⁴ Alapja egy szentírási idézet: *aki áldásban vet, áldásban arat*.¹⁰⁵ A pápai arenga teljes mondatát Cassiodorus írására vezethetjük vissza.¹⁰⁶ A tanítás az utolsó ítéletről szól, ahol Krisztus ítélőszéke előtt állva mindenkinek számot kell adnia cselekedeteiről, hogy jót, vagy rosszat tett. E szerint nyerjük el örök büntetésünket,

¹⁰¹ BÉKEFI 1910, i. m. 22.

¹⁰² RA 371; CD III/325. „Quoniam ea, quae regia confirmat auctoritas, perpetua firmitate **constare in posterum debent**.” (II. András, 1221)

¹⁰³ MAGNUS 1844–1864, i. m. CSSL 143/B, 1213. „Cum enim iusti... eterne retributionis gaudia iam ab ipsa carnis solutione percipiunt.”

¹⁰⁴ *Die Originale der Papsturkunden in Baden-Württemberg, Index actorum Romanorum pontificum ab Innocentio III ad Martinum V. electum*, 1198–1417, I–VI, Ed. Tilmann Schmidt, Citta del Vaticano, 1993, V, 426–427. „Quoniam, ut ait Apostolos, omnes stabimus ante tribunal Christi, recepturi, prout in corpore gessimus, sive bonum fuerit, sive malum: oportet nos diem messiois extremae **miseri cordiae operibus** praevenire, ac aeternorum intuitu seminare in terris; quod redente Domino cum multiplicato fructu recolligere debeamus in coelis; firmam spem fiduciamque tenentes, quoniam qui parce seminat, parce et metet, et **qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus et metet** vitam aeternam.”

¹⁰⁵ II Kor 9,6 „Hoc autem dico: qui parce seminat, parce et metet: et **qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus et metent**.”

¹⁰⁶ CASSIODORUS, *Expositio Psalmorum*, CSSL 97, 563. „Sic enim de illo iudicio dicit Apostolus: Omnes enim stabimus ante tribunal Christi, ut recipiat unusquisque propria corporis prout gessit, sive bonum, sive malum. Hic enim carnem, non solum sanctos, sed omnem hominem debemus advertere: quia omnes ad eum constat esse venturos, sive damnandos, sive in aeternam requiem collocandos.”

avagy örök jutalmunkat. Szükséges tehát, hogy az irgalmasság gyakorlásának jó cselekedeteivel (*miseri cordiae operibus*) készüljünk az ítélet napjára.

Ugyanezt a gondolatsort fogalmazza meg egy királyi arenga is. II. András 1210-ben Csépan nádor végrendeletét erősítette meg.¹⁰⁷ A királyi oklevélben az arenga oblivio memoria részét egy biblikus tanítás követi, mely az utolsó ítéletre készít fel: az irgalmasság cselekedeteivel gazdagon nyugodtan várhatjuk az utolsó napot. Megemlítendő II. András fentebb idézett oklevelének narratiója, melyben az örök élet jutalmát ígéri szem előtt tartva a szeretet gyakorlását (*caritatis intuitu et eterne vite premium, cum eis post presentis vite cursum apprehendere cupientes*).¹⁰⁸

Az arenga prózaritmus: *cursus velox (premium iuxta illud)*, a mondatvégei alliterálnak egymással: (*iuxta illud – in benedictionem seminant/ in benedictionem et metent*).

A dispositiót elbeszélő részek tagolják, amelyek indokolják az adományozás szükségességét, és megnevezik azokat a jócselekedeteket (*opus caritatis*), amelyekről az arenga elvi megfogalmazást ad.

István püspök a kanonokok ellátásáról és közös lakhatásáról gondoskodik.

1. *nos sobrie operari desiderantes, salubriter attendendo eterna pro temporalibus adipisci.*

A narratio röviden összefoglalja az arenga szentírási gondolatát. A szeretet gyakorlása itt a földön az örök javak birtoklását jelenti.¹⁰⁹

2. *considerantes etiam insufficientiam et defectum cotidianorum victuum eorum, ne propter mendicata suffragia cogerentur aliquid de divinis omittere...*

A szent officium végzése (papi zsolozsma) minden más földi szükségletnél fontosabb. A püspök anyagilag támogatja a káptalant, hogy a káptalan tagjait a saját megélhetésükről való gondoskodás nehogy a zsolozsma végzésének elhanyagolására késztesse.

3. *Amplius cum in domo domini servientibus salubri solacio debeamus subvenire, ipsorum inopiam in melius emendando, eo quod non habuerint habitacula communia, in qua convenientes ad divina officia in domo domini expeditius possint concurrere.*

¹⁰⁷ RA 253; SMIČIKLAS III, 97. „Quum dies hominis breves sunt et ipsius brevitatis terminus ignoratur, expedit universis supremum diem iudicii operibus misericordie prevenire, ut in futuro metere valeant, quod in presenti seculo seminarunt.” (II. András, 1210)

¹⁰⁸ RA 380; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Von Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Konrad G. Gündisch, Gernot Nussbächer, Bd. I–VII. Hermannstadt, 1892–1991, I, 18. Szentpétery az oklevelet nem tartja feltétlenül hitelesnek.

¹⁰⁹ RA 152; PRT I, 614–615. „Quoniam divine miserationis operatur effectus, ut **pro temporalibus eterna**, pro terrenis celestia, pro casuris perhenniter mansura valeant comparari...” (III. Béla, 1192.); RA 324; SMIČIKLAS III, 146. „temporali commercio uolentes eterna metere” (II. András, 1217); RA 329; THEINER I, 18. „immo pro temporalibus eterna volentes metere, et transitoria celestibus commutare” Átírta III. Honorius pápa 1218. június 25-én.

A szent zsolozsma elvégzése közös imádságot jelent, ezért a püspök külön helyiséget biztosít a kanonokoknak, hogy azt megfelelő módon tudják végezni.

A csázmái társaskáptalan 1232. évi alapítólevelének arengája az Árpád-kor egyik csúcsteljesítménye. Az arenga elemzését korábbi cikkem tartalmazza.¹¹⁰ Az arenga összetett alkotás. A korban egyedülálló módon kapcsolódik össze a tanítói rész az úgynevezett *oblivio memoria* típusú szövegrésszel. Röviden összefoglalva az arenga tanítói részét, ő és újszövetségi idézetek alkotják, melyekhez Nagy Szent Gergely homília magyarázatai kapcsolódnak. Az *oblivio memoria* típusú rész szintén összetett. Figyelmeztet a világ mulandóságára és az idő rövidségére.

Tanítása arra buzdít, hogy az örök javak megszerzésére törekedjünk. Ebben megegyezik az 1227. július 9-én átírt oklevél arengájával, amely szentírási, patrisztikus idézeteket tartalmaz. Tanításában az örök értékekre irányítja figyelmünket.

Az oklevél narratiója szintén nagyon gazdag utalásokban. A csázmái egyházat a Szentlélek tiszteletére szentelték. Az elbeszélő részben gyakran történik utalás a Szentlélekre (*opitulante siquidem gratia Spiritus Sancti*), (*in honore eiusdem Spiritus Sancti*), (*divina favente gratia, divinum coadiutorium*).¹¹¹

Az arenga stílusjegyei, tartalmi vonatkozásai sok tekintetben megegyeznek a korábbi kiadványok arengáival, illetve narratióival, ezért az oklevelek fogalmazását ugyanazon személynek tulajdoníthatjuk.

István püspök 1235-ben újabb adománylevelet adott ki, melyben jövedelmeket, tizedeket ad a káptalan részére.¹¹²

Quoniam Dominus auget semper et multiplicat bona ex quibus aliquid pro eius nomine erogatur.

‘Az Úr mindig megnöveli és megsokasítja a javakat, ha az ő nevében bármilyen adományt is teszünk.’

Az oklevél arengája tartalmilag szorosan kapcsolódik István püspök hivatalának második évében kiadott adománylevelének arengájához.¹¹³ A Szentírás tanítása szerint, aki szűken vet, szűken is arat.¹¹⁴ Az 1235-ös arenga háttérében ugyanez a szentírási szakasz áll. Annak folytatásában olvassuk, hogy Isten az, aki képes megsokasítani a vetéseket, és megszorítani a jótékonyság gyümölcsét.¹¹⁵ Aki magot ad a magvetőnek, és kenyeret az éhezőnek, az bőséges áldásban részesül. Az ajándékozás alapja ugyanis Isten gazdagsága, akitől minden jó adomány származik.¹¹⁶ A püspöki arengával formai és tartalmi azonosságot mutat

¹¹⁰ JUHÁSZ Csaba, *A csázmái társaskáptalan 1232. évi alapítólevelének arengája = Magyar Könyvszemle*, 133(2017), 1, 1–12.

¹¹¹ SMIČIKLAS, III, 370.

¹¹² BÉKEFI 1910, i. m. 26.

¹¹³ SMIČIKLAS III, 270.

¹¹⁴ II Kor 9, 6

¹¹⁵ II Kor 9,10b „**multiplicabit** semen vestrum, et **augebit** incrementa frugum iustitiae vestrae”.

¹¹⁶ II. Kor 9, 11 „ut in omnibus locupletati abundetis in omnem simplicitatem”.

egy 11. századi királyi oklevél arenga.¹¹⁷ Közvetlen forrásnak mégsem gondolható. Sokkal inkább gondolhatunk egy II. András által kiadott adománylevelének arengájára.¹¹⁸ *Attestante divina scriptura credimus et fatemur quod elemosinarum largicione redimuntur peccata et in retributione iustorum conferetur gloria in futuro dum videlicet ecclesis vel personis ecclesiasticis caritative **propter Deum aliquid quod** ad eorum qu(otidianam) sustentacionem spectare dinoscitur vite presentis **erogatur**...* Az arenga szintén egy bibliai szövegrészt magyaráz (Dan 4,24) majdnem ugyanazokkal a fogalmakkal. Az arenga mindenképpen forrásértékűnek számít.

Az arenga prózaritmusai: *cursus velox (nomine erogatur)*, narratióban: *cursus velox: (nimiam paupertatem, gratiam habundaret)*, *cursus planus: (posset habere, nobis collatis)*, *cursus tardus: (paupertate sublevanda)*.

Narratio:

eapropter considerantes diligenter nostri capituli nimiam paupertatem et inopiam, videlicet quod unusquisque fratrum in reditibus non posset habere plus in anno nisi valens marcam et dimidiam, et nos immo episcopatus noster per omnipotentis Dei gratiam habundaret in omnibus bonis, de eiusdem bonis a Deo nobis collatis...

Az oklevél narratív része elbeszéli az adományozás okát, melyben a káptalan szegénységére hivatkozik. Mivel a püspök Isten kegyelméből javakban bővelkedik, most a rászoruló testvérek segítségére siet. Az oklevél további részéből megtudjuk, hogy a püspök Rómában pereskedett saját káptalanjának érdekében a pannonhalmi apáttal szemben. István püspök anyagi javakkal akarta támogatni káptalanját. A kérdéses falvak tizedeire azonban Uros apát és konventje is igényt tartott. A Szentszékkal folytatott vita bizonyos somogyi tizedekről még jóval II. István püspöksége előtt kezdődött.¹¹⁹ 1221. január 2-án III. Honorius pápa vizsgálatot tartott az ügyben. A pereskedés elhúzódását látjuk, amikor IX. Gergely pápa 1227. augusztus 28-án kelt levelében II. István püspök kiváltságleveleit úgy erősítette meg, hogy a szentmártoni apátságna ebből semmi kára ne származzon.¹²⁰ Az egyezés megkötéséről egy későbbi pápai oklevél tájékoztat. Ebből megtudhatjuk, hogy a megállapodás valamikor 1232. július 22-e előtt már megszületett.¹²¹

A narratio utolsó mondata visszaul az arenga tanítására. Formailag ezáltal az arenga és narratio keretes szerkezetet mutat, amint az 1227-es végrendeleti arenga és narratio. Stílusértékét gazdagítja a narratióban található chiazmus (*per omnipotentis Dei... in omnibus **bonis** habundaret, de eiusdem **bonis** a **Deo** collatis*).

¹¹⁷ *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae = Diplomatski zbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom*, I–II, Ed. Ivan Kukuljević Sakcinski, Zagreb, 1874–1875, I, 182. „**et quidquid Dei causa erogatur id auctius fieri, ac melius iuxta illud Apostoli effatum: Seminatur in corruptione, surget in incorruptione**” (1089. II. István horvát és dalmát király).

¹¹⁸ RA 337; HO V, 7. (II. András, 1217)

¹¹⁹ PRT I, 648–649.

¹²⁰ PRT I, 685.

¹²¹ PRT I, 712–713.

István püspök 1235-ben kiadott másik oklevele Pongrác éneklőkánonok és a püspök között létrejött megállapodást foglalja írásba.¹²² Az oklevélnek nincs arengája, narratiója viszont terjedelmes.

Narratio:

Magister Pancracius, cantor Zagrabiensis, curam gerens anime sue, utpote vir spiritualis et homo tocius religionis ac honestatis, quandam terram in Zagrabiensi sitam territorio que ad nostra aratra pertinebat, nobis quidem non necessariam propter amplitudinem possessionum et copiam aratorum, que in locis plurimis et diversis divino adiutorio acquisivimus, ordinavimus, multiplicavimus habundanter; capitulo vero Zagrabiensi per utilem et valde commodam, tamquam iuxta ipsos existentem et eos nimis angustantem, et quia ipsi plurimum indigebant et de qua guerra frequentissima et discordia oriebatur inter nostram familiam et capituli supradicti.

Elsőként Pongrác jellemrajzát ábrázolja, aki lelkiismeretes, becsületes, buzgó követője az Úrnak. A narratióból kiderül továbbá, hogy az eladásra kijelölt föld a püspök tulajdonát képezi. Pongrác magiszter azzal a feltétellel veszi meg a püspöktől a földet, hogy azt a káptalannak azonnal átadhassa. Mivel a birtokon lakó népek és a káptalan között már eddig is sok vita támadt, ezért a püspök jónak látta, hogy földjétől megváljon. A püspök kész a befolyt összeget teljes egészében a zágrábi püspökség javára fordítani.

A narratio stilisztikai elemei:

fokozás: *acquisivimus, ordinavimus, multiplicavimus*;

rokon értelmű: (*spiritualis, religionis, honestatis*), *guerra-discordia*;

ellentétes értelmű szavak: (*existentem-angustantem*), (*emptam-possidendam*);

alliteratio: (*diversis divino adiutorio*), (*nobis quidem non necessariam*);

prózaritmusok: *cursus velox (religionis et honestatis, multiplicavimus habundanter, plurimum indigebant, capituli supradicti, perpetuo possidendam)*, *cursus tardus (aratra pertinebat, nimis angustantem, vendi postulavit)*, *cursus planus (propriatatem transferret)*;

lexika: *erogo*¹²³ ige az 1235-ben kiadott oklevelekben (*erogantur, erogantes*).¹²⁴

István püspök 1237. évi oklevelében¹²⁵ a zágrábi káptalan javára rendelkezik.

Arengája:

Quum restituere usurpata ac nolle concupiscere aliena iuris persuadet equitas et ordo approbat rationis.

‘Amiről a jogi méltányosság meggyőz, azt az észszerűség rendje is elismeri, miszerint a jogtalanul birtokolt dolgokat vissza kell adni, mások tulajdonát nem szabad kívánni.’

¹²² BÉKEFI 1910, i. m. 22.

¹²³ LexLat III, 351. *erogo, -are (erogo) 1 conferre, dare, donare – ad(ományoz), ajándékoz* jelentésben.

¹²⁴ SMIČIKLAS III, 449. „*pro eius nomine erogatur*” ill. SMIČIKLAS IV. 448. „*ad utilitatem nostre ecclesie illud totaliter erogantes*”.

¹²⁵ SMIČIKLAS IV, 42.

Az arena jogi szöveghelyeket idéz. A természetjog és az isteni jog egyaránt tanítja, hogy nem szabad a másét magunknak kívánni, a jogtalanul szerzett dolgot vissza kell adni. Mózes törvénykönyvében a tiltó parancsok közül a kilencedik és a tizedik fogalmazza meg a tulajdon védelmét: *non concupisces aliena*.¹²⁶ Az arena tanítása szerint nemcsak a másét nem szabad kívánni, de a jogtalanul megszerzett javakat is vissza kell adni (*restituere usurpata*). A lopott dolgok visszaadásának szentírási alapja a Kivonulás könyvének 22. és 23. fejezete. A kánonjog törvényben is kimondja ugyanezt a parancsot.¹²⁷ Az arena második fele egy római jogi formulát tartalmaz, amelynek alapja a Codex Iustinianusból vett idézet.¹²⁸ Ennek változata terjedt el a pápai, valamint királyi okleveleinkben (*tam vigor aequitatis, quam ordo exigit rationis*).¹²⁹

Narratio:

Nos conquestionibus, petitionibus et precibus nostrorum fratrum Zagrabensium sepius commoniti, et ad ultimum inclinati, considerantes diligencius et intelligentes plenius quedam iura ipsorum per predecessores et officiales nostros iniuste detenta esse, sicut nobis huius rei constitit certitudo, ipsorum variis et validis probacionibus, tum ex privilegiis regum, tum ex confirmacionibus pontificum Romanorum ab eis nobis exhibitis et ostensis, restituimus eis sua iura, cum iam illa sine periculo anime nostre possidere ulterius non possemus, nihil deperire utilitatibus arbitrantes ecclesiasticis, iuxta canonicas sanctiones, si que sunt aliena, redderentur, maxime cum omnia illa sine aliqua lesione iuris vel dignitatis episcopalis restitui potuerunt, immo quia de iure debuerunt.

A narratio általánosságban hivatkozik a kánonjogi törvényekre, amelyek a jogos tulajdont védik. Hosszasan indokolja azokat a jogi előzményeket, melyek a zágrábi püspökök és kanonokok között fennálltak. Megállapítja a jogi sérelmet, orvosolja a problémát, megismétli az arengában kimondott jogelvet, emellett hivatkozik a jog sértetlenségére és egyetemességére. Az arena és narratio szoros egységét mutatja a jogi terminusok használata.

A narrációban a *ius* fogalom igen gyakran, összesen négyszer fordul elő.

¹²⁶ Ex. 20,17. „non concupisces domum proximi tui nec desiderabis uxorem eius...” Dt 5,21. „non concupisces uxorem proximi tui non domum non agrum...”

¹²⁷ DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, I–X. Niort, 1883–1887, VII, 72. „Scriptura in qua continetur decretum **de restituenda re usurpata**, iusque confirmatur primi ac legitimi possessoris, ad quem redire debet illa res usurpata. Concilium Cabilon. ann. 915.”

¹²⁸ *Codex Iuris Corporis*, Recognovit Paulus Krueger, Retractaverunt Theodor Mommsen und Paul Krueger, I–III, Hildesheim, 1989–1993 (= CIC), II, 151. „Quam rem non tantum **iuris ratio, sed et ipsa aequitas persuadet, ut probationes secum afferat** debitoremque convincat pecuniam petiturus” (Codex Iustinianus).

¹²⁹ SOLYMOSI 2006, i. m. 188, 22. jegyzet. Az „effectum iusta postulationibus” kezdetű arena apostoli levelek kezdetén igen gyakori; RA 662; *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*, I–II. (979–1321) Ed. Ferdinandus Knauz. III (1321–1349), Ed. Lodovicus Crescens Dedek, Strigonii 1874–1924, IV (1350–1358), Ed. Gabriel Dreska, Geysa Érszegi, Andreas Hegedűs, Tiburcius Neumann, Cornelius Szovák, Stephanus Tringli, Strigonii-Budapestini, 1999 (= MES), I, 330. „Effectum iusta postulantibus indulgere tam vigor aequitatis, quam ordo exigit rationis” (IV. Béla, 1239).

Az arenga és narratio egyértelműen jogi fogalmazású szöveg. Korábbi oklevelek fogalmazási stílusával nem mutat rokonságot. Ennek háttérében az állhat, hogy a nótárius hivatali tiszttségét más személy tölthette be. A személyi csere 1235–1237 között történhetett.

Az arenga prózaritmusai: *cursus velox: (approbat rationis)*, *cursus tardus: (restituere usurpata)*; narratióban: *cursus velox: (sepius commoniti, ultimum inclinati, constitit certitudo, pontificum romanorum, exhibitis et ostensis, ulterius non possemus, restitui potuerunt)*, *cursus tardus: (restituimus eis sua iura, aliena redderentur, iure debuerunt)*.

Rímek: *(conquestionibus, petitionibus et precibus, commoniti-inclinati, considerantes-intelligentes, probacionibus-confirmacionibus)*.

Az oklevél dispositiójának utolsó mondatában ritka irodalmi alakzat fedezhető fel, úgynevezett tükörszerkesztés *(idcirco studuimus ordinare, et dante domino ad ordinanda studebimus ampliora)*.

István püspök neve alatt 1244-ben két oklevelet is kiadtak. Arengákat nem tartalmaznak, narratiójuk viszont terjedelmes.

A teljes szövegű oklevél narratiója¹³⁰:

quod cum Gregorius filius Vechezlov de genere Mare filii Brochun de Brochina quendam hominem cuius terram violenter occupaverat, sub protectione Andree condam comitis de Gora regia auctoritate constitutum ausu temerario in propria domo sua combussisset ac insuper hominem regis dehonostans verberasset, pro tante infidelitatis excessu persona eiusdem esset ad mortem condemnata et culpis promerentibus laqueo suspensa necnon et quedam ipsius terra nomine Drenchina fuisset predicto A(ndree) comiti a domino rege collata, quam idem comes fratribus et filio predicti infidelis redimendam exponebat, nec iidem redimere valuissent, tandem quia vicinitate nobis adiacebat, prout ab illarum parcium nobilibus fuit pro centum et triginta marcis extimata.

István püspök Márk comesnek adományozza Drenčina nevű földjét. A narratióból kiderül, hogy a föld eredetileg Vechezlov fia György volt, akitől földjét elkobozták, a földet pedig András néhai gorai comes kapta meg. Mivel a hűtlenek rokonai a földet nem válthatták meg, ezért azt egy határosnak, István püspöknek adták el. Az így megvásárolt földet a püspök Márk ispánnak adományozta. Az adománylevélben egy jogi eset szerepel (a hűtlenség megbüntetése).¹³¹

Az oklevél a bizonyáglevelek jellemző stílusjegyeit viseli magán. Az okirat hitelességét Tanodi megkérdőjelezte, aki az oklevél írásképe alapján egyértelműen hamisnak tartja.¹³² Az oklevelet valószínűleg több bizonyáglevél alapján készítették. Erre utal a narratio bonyolult leírása (vagyoneklobzás, királyi adomány, a föld megszerzése a püspök részéről, majd újbóli elajándékozása). Drenčina

¹³⁰ SMIČIKLAS IV, 263.

¹³¹ LÁSZLÓ Balázs, *A hűtlenség és annak büntetése az Árpád-korban = Studia Iuvenum Iurisprictorum*, szerk. Drinóczi Tímea, Naszladi Georgina, Novák Barnabás 2014 (A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara hallgatóinak tanulmányai, 7), 59–90, 41.

¹³² TANODI 1944, i. m. 332–333.

nevű birtok legelső említése István püspök oklevelében fordul elő, melyben a nevezett birtok püspöki adományként szerepel a káptalan részére.¹³³ Ezt a birtokadományt erősítette meg II. András 1217-ben, melyet IX. Gergely pápa 1227. július 9-én átírt. Arra vonatkozólag nincs írásos bizonyíték, mikor adta el ezt a birtokot a káptalan és hogyan került Vechezlov fia György tulajdonába. Márk ispánt egy korábbi oklevél is említi, 1242. évi királyi oklevélben királyi küldöttként szerepel (*ab altera factam per comitem Marcum filium Borochuni*).¹³⁴

István adománylevelei sorába sem illeszkedik a nevezett oklevél. István csak egyházi testületnek adott adományt (káptalan és lovagrend). Az oklevelet mindenképpen hamisnak kell tartani. A hamisítás minden bizonnyal a 13. század második felében történt.

A másik, csonka oklevél (1244) eredetije elveszett.¹³⁵ Kukuljević az oklevél eredetijét a zágrábi levéltárban nem találta meg. Egy 17. századi zágrábi püspök (1637–1642)¹³⁶ kéziratos feljegyzései között azonban talált egy oklevélrészletet, amelyet később 1863-ban kiadott. Ezt a töredékes oklevelet ismerjük Tkalčić, majd Smičiklas további kiadásában. Valamennyien ugyanazt a forrást használták. Az oklevél intitulációja és narrációja teljes egészében, a dispositio csak részben maradt fenn. Az oklevél felépítése uralkodói megerősítő oklevelek formáját követi.¹³⁷

A narrációban foglaltak szerint a Szent László által alapított egyház¹³⁸ a tatárok pusztítása miatt teljesen megsemmisült, az ott lakó vendégnépek és lakosok elmenekültek. A püspök átérzve az egyházat ért anyagi és lelki veszteségeket, a zágrábi falu lakosait és a hozzá tartozó latinok falujának vendégnépeit eredeti szabadságukban megerősítette.

A narrációban az alapításról (*a sancto rege Ladislao fundata*),¹³⁹ valamint a királyi adományozásról szóló (*ex regia liberalitate donata*)¹⁴⁰ formulák királyi ok-

¹³³ DOBRONIC 1951, i. m. 279–280.

¹³⁴ SMIČIKLAS IV, 167.

¹³⁵ A forrás kiadásait ellenőriztem. SAKCINSKI, Ivan Kukuljević, *Borba Hrvata s Mongoli i Tatarsi*, Zagreb, 1863. 29. jegyzet 93; *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae = Povjestni spomenici slob.kralj, Grada Zagreba prijesolnice kraljevine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske*, Ed. Ivan Krst, Tkalčić, I–XI, Zagreb, 1889–1905, I, 19; SMIČIKLAS IV, 263. – A kiadott szövegek szó szerint megegyeznek egymással.

¹³⁶ MOLNÁR Antal, *A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században*. Bp., METEM, 2012, 41. „Zágrábi püspökök a török korban” táblázatos listában Vinkovics Benedek zágrábi nagyprépost, megyéspüspök.

¹³⁷ RA 586. (IV. Béla királyfi 1229)

¹³⁸ Az alapításra vonatkozó legősibb forrás Felicián esztergomi érsek 1134. évi beszámolója. *Diplomata Hungariae antiquissima*, I, Ed. Georgius Györfly, Budapestini, 1992, I, 261. „Regnante nobilissimo rege Ladislavo... predictus rex... Zagrab[iens]em constituit episcopatum.”

¹³⁹ RA 324; SMIČIKLAS III, 146. „per nostrum antecessorem sanctum Ladislaum regem immortalis memorie fundatum” (II. András, 1217).

¹⁴⁰ RA 528; ÁÚO VI. 551. „concessimus et concedendo contulimus eidem Francu et per eum eius successoribus ex regia liberalitate” (II. András, 1234); RA 758; SMIČIKLAS IV, 218. „de regia liberalitate duxeramus conferendam” (IV. Béla, 1244. március 21).

levelekre jellemző megfogalmazások. A tatárok pusztításáról több korabeli oklevél is beszámol.¹⁴¹ A legnagyobb veszteség az egyházat és a lakosokat, hospeseket érte. A levél személyes hangvételét fejezik ki a *condoleantes, compacientes* fogalmak.¹⁴²

A püspök rendelkezését (*taliter se ordinatas admisimus*) közismert okleveles formula vezeti be (*zelo pietatis inducti*).¹⁴³ Megfogalmazza a célt, hogy gondoskodjon az egyházzal és a lakosokról. Megállapítja, hogy a lakosok szabadságjogukat ősidők óta gyakorolták, mely jogokat István püspök megerősíti és jóváhagyja. Hasonló megfogalmazást olvasunk IV. Béla privilégiumában.¹⁴⁴ A *dispositio* egy pápai okleveles formulával, illetve ahhoz hasonló mondattal zárul (*provida deliberacione ex nostro consensu*).¹⁴⁵

A tartalmi átírás egyetlen csonka mondatot tartalmaz. Ebben a püspök a zágrábi település, valamint a latinok városnegyedének hospesei számára erősítette meg azt a kiváltságot, hogy senki más, csak a település bírása ítélni feleltük. A *vicus Latinorum* Zágráb püspöki városnegyedét jelenti.¹⁴⁶ A latinok minden bizonnyal nem antik eredetű lakosságot, hanem itáliai vagy dalmát népességet jelöl.¹⁴⁷ A *villa zagrabiensis* és a *de vico Latinorum* kifejezések a 14. századi

¹⁴¹ RA 706; SMIČIKLAS IV, 128. „unde miseris et miserabilibus eventibus, qui nobis et regno Hungarie per exercitum Tartarorum bestiali crudelitate sevientem provenerunt...” (IV. Béla, 1241. május 18); RA 861; SMIČIKLAS, IV, 323. „cum formido, que specialiter ex terribili sevitia Tartarorum seu aliorum hostili incursu ipsis in futurum imminere timetur, munitionem aliquam pro recipiendis, tuendis et defensandis suis et suorum personis ipsos querere seu condere impellat” (IV. Béla, 1247. szeptember 11.)

¹⁴² RA 3259. „compacientes et condolentes” (IV. László, 1283 szeptember 3-a után. Átírta III. András, 1291. május 30.); PRT I, 694. „**compassionis** animo partium expensis et laboribus admodum **condolentes**” (II. András, 1229 április–június).

¹⁴³ SMIČIKLAS IX, 76. „quod nos **zelo** regie pietatis... **inducti**” (Károly Róbert, 1322. szeptember 23.), MNO-OL DL 90 342, HO III, 87. „**inductus** proprio suo voto et **zelo pietatis**” (1327. március 18.); MNO-OL DL 2702. CD VIII/3, 606. „quia predictus Comes Paulus, misericordie et **pietatis zelo ductus**, honus pene calumpnie in quod contra Michaellem, filium Kundakur” (1332. február 9.), MNO-OL DL 3469. CD VIII/4. 594. „hac consideracione **zelo pietatis inductus**” (1342. március 17.)

¹⁴⁴ RA 1503; SMIČIKLAS V, 401. „Condiciones itaque et libertates hospitem seu civium in predicto Castro habitantium et conveniencium, quas ipsi inter se fecerunt et nos approbavimus, tales habentur.” (IV. Béla, 1266. november 23.)

¹⁴⁵ THEINER, I, 6. „ad supplendum vestre mense defectum, vobis pia liberalitate et **provida deliberatione** concessit, sicut eas iuste ac pacifice possidetis, vobis et per vos Ecclesie Vestrae, auctoritate apostolica **confirmamus**, et praesentis scripti patrocinio **communimus**” (III. Honorius, 1217); THEINER I, 7. „capituli sui accedente **consensu**, vobis contulit intuitu pietatis, sicut vobis pie ac **provide** sunt collate, vobis et per vos eidem ecclesiae auctoritate apostolica **confirmamus**” (III. Honorius, 1217); SMIČIKLAS IV, 592. „ad eum sui capituli accedente consensu, **provida deliberatione** concesserit” (IV. Sándor, 1255).

¹⁴⁶ GROTHUSEN, Klaus-Detlev, *Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1967, 65.

¹⁴⁷ *Uo.* 100.

statutumokban egyetlen helyen szerepelnek.¹⁴⁸ Hasonló privilégiumokat kaptak a Gréc hegyre telepített királyi hospesek is IV. Bélától 1242-ben,¹⁴⁹ és 1266-ban.¹⁵⁰ Az átírásban szereplő formula (*nullius iudicio...*) ezen oklevelekkel megegyező módon fogalmaz.¹⁵¹

A csonka oklevélre a formulák halmozása, stilisztikai elemekben való bővelkedése jellemző.

Rímek: *fundata-donata, desolata-spoliata, inenarrabiliter-miserabiliter, combustis-fugatis-interfectis, condolentes-compacientes, desolacioni-dispersioni-periclitacioni*. Ezek között szinonímák, alliterációk, fokozás található.

Cursus planus: (*Ladislavo fundata, liberalitate donata, edificiiis combustis, honestati ecclesie, providere volentes, nostro consensu*), cursus tardus: (*insultu Tartarorum, modis compacientes, antiquo fruebantur*), cursus velox: (*fugatis et interfectis, maxime condolentes, approbantes et confirmantes*).

Az oklevél fogalmazásához több eltérő korból származó oklevelet használtak fel. A forráselemzésből világosan kiderül, hogy az oklevél formulák mind királyi átíró oklevelekkel rokon. A legfontosabb okleveles minta IV. Béla zágrábi hospeseknek adott privilégiuma.¹⁵² Mivel a királyi privilégiumokat nem a zágrábi íróműhelyben, hanem a királyi kancelláriában őrizték, ezért azokat csak a királyi városban használhatták fel. Némely formulák vagy fogalmak csak a 14. században (*zelo pietatis inducti*) vagy a 13. század végéről adatható (*vico Latinorum*), ami arra mutat, hogy az oklevél megfogalmazása eléggé késői. Az oklevél intitultiója is kétséges (*Secundus Stephanus episcopus Zagrabiensis*), mely ebben a formában a püspök okleveleiben egyszer sem fordul elő. Az oklevél külső jegei alapján az elmondottakból az következik, hogy az Istvánnak tulajdonított 1244. évi csonka oklevél hamis. A hamisítás a 14. század elején történhetett.

Az 1245-ös oklevélben István a császári kanonokok végrendelkezési jogát szabályozza. Ha valaki a császári kanonokok közül végrendelet nélkül halna meg, az intézkedés joga a zágrábi káptalant illeti meg.

A dispositiót bevezető narratív mondat:

quod nos ad petitionem et voluntatem dilectorum in Christo fratrum nostrorum capituli Chasmensis et quod maius est, dictante iusticia imminente, sicut in aliis ecclesiis principalibus consuetum est et statutum...

Az oklevél arengát nem tartalmaz, narratiója arengszerű módon fogalmaz,

¹⁴⁸ *Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis saec. XII–XIII. Zagrabiae = Povjestni spomenici zagrebačke biskupije*, Ed. Tkalčić J., I–II, Zagrab, 1873–1874, II, 48. „Item, decime mellis et cere ac agnorum et edorum de Grech et eius suburbio, et de vico Latinorum.”

¹⁴⁹ SMIČIKLAS IV, 172–176.

¹⁵⁰ SMIČIKLAS V, 401–404.

¹⁵¹ RA 723; SMIČIKLAS IV, 173. (IV. Béla 1242. november 16.); RA 1504; SMIČIKLAS V, 402–403. „nullius iudicio, nisi iudicis civitatis astare teneantur” (1266. november 23.).

¹⁵² RA 723; SMIČIKLAS IV, 172–173. „**Conditiones** itaque et **libertates** hospitem in predicto monte habitantium et convenientium, quas ipsi inter se fecerunt et nos **approbavimus, tales habentur.**” (IV. Béla, 1242. november 16.).

amely két dologra vonatkozik. Egyrészt hangsúlyozza a császári káptalan kérésének és szándékának kinyilvánítását, másrészt megfogalmazza az igazságosság elvét, amely mindenki számára kötelező érvényű, különösen a püspök személyét illetően. A szöveg egésze jogi megfogalmazású: jogi terminusokat, fordulatokat tartalmaz (*iustitia, consuetum, statutum*). A narratióknak irodalmi vonatkozása is van. Szent Benedek regulájának 2. fejezetében találjuk a *dictante iustitia* kifejezést,¹⁵³ okleveles előfordulása adatolt.¹⁵⁴ A narratio kifejezései az 1247. januárban kiadott császári káptalani kiadványban előfordulnak, mint az *ad petitionem et voluntatem* (corroboratio), *statuerunt* (dispositio).¹⁵⁵ Az oklevél narratiója, jogi nyelvezete miatt kapcsolódik a megelőző jogi típusú oklevelekhez.

István püspök 1246. évben kiadott arengás oklevele egy alapító oklevél, működésének utolsó írásos dokumentuma.¹⁵⁶ Az oklevélért a felelősséget Péter kemléki főesperes (*datum per manus magistri Petri archidiaconi de Kemluk*) viseli. Az oklevél, éppen úgy, mint a korábbi a császári alapítólevél, sanctioval záródik.

Arengája:

Quoniam propter labilem hominum memoriam ratio, quasi cautele mater, ut ius unicuique illesum servaretur, prudenter adinvenit gesta ipsorum litterarum testimonio perhempnare.

‘A gyenge emberi emlékezet miatt, a *ratio*, mint a bizonyság anyja az emberek tetteit kikutatja, hogy a jog ezáltal mindenki számára védelmet tudjon szerezni, és azokat az írás bizonyosságával megerősíti.’

Az arenga magját egy római jogi szöveg alkotja. Az *Institutiones* kezdő sorában megfogalmazott jogelv szerint mindenkinek meg kell adni az őt megillető dolgot (Ulpianus).¹⁵⁷ Ugyanez a jogi formula később megjelenik a 12. századi pápai levelekben is.¹⁵⁸ Minden bizonnyal az arenga közvetlen forrásul nem maga

¹⁵³ *Regula Sancti Benedicti. Prelo subiecit David Söveges = S. monte Pannoniae MCMXLVIII, Szent Benedek Regulája*, Sajtó alá rendezte Söveges Dávid, Pannonhalma, Stephaneum Ny., 1948, 32–33. „Quod si ita, *iustitia dictante*, abbati visum fuerit, et de cuiuslibet ordine id faciet.” (= de ha az apát az igazságosságnak megfelelően azt tartaná józnak...)

¹⁵⁴ FEJÉRPATAKY László, *Kálmán királyi oklevelei, Értekezések a történelmi tudományok köréből*, XV, Bp., 1892. „Cum ... homines ecclesie ... ipsi ecclesie, dictante iusticia, coram rege reparassem” (1111) Idézi: LexLat III. 134. dicto, -are címszó alatt.

¹⁵⁵ SMIČIKLAS IV, 311.

¹⁵⁶ SMIČIKLAS IV, 308.

¹⁵⁷ CIC I. 1. „Iustitia est constans *et perpetua voluntas ius suum cuique tribuens*” (Institutiones); CIC I. 29. Digesta „Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, **suus cuique tribuere.**”

¹⁵⁸ PENNINGTON, Kenneth, *Lex naturalis and lex naturale = Crossing Boundaries at Medieval universities*, Education and society in the Middle Ages and Renaissance, Ed. Spencer E. Young. Leiden, (36)2011, 227–253, 237. „The papal curia began to cite Roman law in papal decretals during the 1120s. The arengae of a letter from May 2, 1132 quotes either the text of the Institutes or the Digest: „Quemadmodum iuris praecepta servantibus expedit alterum non laedere, ita etiam convenit **suum ius unicuique tribuere.**”

a római jogi szöveg, hanem pápai oklevelek formulái szolgálhattak. A fent említett jogelv első magyarországi megjelenése okleveleinkben a 13. század első felében már kimutatható.¹⁵⁹ Első okleveles előfordulása András herceg uralkodásához köthető.¹⁶⁰

Az előbb említett jogi formulához kötődik az arenga sajátos kifejezése (*ratio quasi cautele mater*), amely egy ritka irodalmi alakzat, a megszemélyesítés nagyon szép példája. Okleveles előfordulása a korszakból is ismert, hasonlóan a püspöki kiadványhoz, oblivio memoria típusú arenga részeként.¹⁶¹

Az arenga változatát egy korábbi, IV. Béla királynak a sági monostor alapításáról szóló 1245. szeptember 9-én kelt megerősítő oklevelében is megtaláljuk.¹⁶²

Mint lehetséges forrásként említhető az 1240 áprilisában kiadott zágrábi hiteleshelyi kiadvány.¹⁶³

Arengája tartalmi és formai hasonlóságot mutat a püspöki arengával, a püspöki és a káptalani arenga felépítése hasonló. Az arenga oblivio memoria típusú. Amíg a püspöki okirat arengája jogi formulát, addig a káptalani kiadvány jogi megfogalmazását (*ordinantur vel statuuntur*).

Quoniam ea que aguntur a memoria hominum, sepissime delet oblivio, necessario provisum est, ut ea, que inter viros religiosos ordinantur vel statuuntur, posterorum memorie scripti patrocinio transmittantur.

Az oklevél szövegét egybevetve a püspöki kiadvánnyal, ugyancsak lexikai egyezéseket találunk. A fentebb idézett jogelv (*ius suum integre non reddatur*) az oklevél dispositiójában, a *cautela* kifejezés (*ad maiorem cautelam et roboris firmitatem*) pedig a corroboratio tartalmazza. Mivel a káptalani kiadvány nem közli a tanúk névsorát, így a lektort sem, az oklevélért felelős személyt nem tudjuk megnevezni. Amennyiben a káptalani kiadvány volt a felhasznált forrás, ez azt bizonyítja, hogy a két íróműhely (püspöki és káptalani) között szoros kapcsolat volt. További példának megemlíthető az 1246 szeptemberében kiadott császári bizonyosságlevél.¹⁶⁴ Ennek arengája megegyezik a császári alapítóoklevél obli-

¹⁵⁹ BÓNIS György, *Középkori jogunk elemei, Római jog, Kánonjog, Szokásjog*, Bp., 1972, 65. „Ulpianus híres suum cuique elve... a királyi oklevelekben 1235 óta tűnt fel.” Ezzel szemben: SOLYMOSI 2006, i. m. 188, 19. jegyzet.

¹⁶⁰ SMIČIKLAS II, 355. „iustitia enim est, que reddit unicuique, quod suum est” (András herceg, 1200) Idézi: SOLYMOSI 2006, i. m. 188, 19. jegyzet.

¹⁶¹ CD IV/1. 349–350. „Quoniam labilis est humana memoria, et rerum turbae non sufficit, ob hoc, **ratio, aequitatis mater adinvenit**, ut res gesta vivacitate litterarum perpetuam habeat permanenti potestatem.” (Mátyás királyi tárnokmester és pozsonyi ispán, 1244)

¹⁶² RA 818; *Codex Diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, I–II, szerk. Húščava Alexander, Horváth Vladimír, Marsina Richard, Bratislavae, 1971–1987, II, 134. „Quoniam quae gesta sunt in tempore, labuntur cum lapsu temporis; nisi ea scripti patrocinio commendentur, **ratio quasi cautelae mater, ut unicuique ius illaesum conservetur, in perpetuam rei memoriam privilegiale testimonium prudenter adinvenit.**” (IV. Béla, 1245. szeptember 9.).

¹⁶³ SMIČIKLAS IV, 109–110.

¹⁶⁴ SMIČIKLAS IV, 303.

via memoria típusú szövegével. Az 1240. áprilisban kiadott káptalani kiadvány¹⁶⁵ invocatióját pedig az 1227-es hosszabb végrendeleti oklevélből¹⁶⁶ kölcsönözték.

Narratio:

Quod cum ecclesiam in honore sancte Marie in villa Ivanch construxissemus et in eandem dominas moniales convocassemus, e(e)dem donaciones salubriter factas inutiliter dissipantes, a nobis non habita licencia recesserunt. Tandem ducti Dei misericordia ad instanciam et evidentem petitionem illustrissimi Bele regis et regine alias sanctimoniales Christo famulantes in eandem ecclesiam adduximus, quibus pro salute nostra, ut commode possent se sustentare et pro domino rege et regina et filio suo carissimo Stephano rege et pro nobis Deum exorare...

A püspök Ivanicson (Zágráb vármegye, ma Ivanić-Kloštar) a korábban alapított egyházat 1234 és 1246 között újraalapította, melyet Szűz Mária tiszteletére szentelt fel. Az újraalapítás előtt a kolostor első lakói valószínűleg domonkos apácák lehettek.¹⁶⁷ Nem tudjuk, mikor hagyhatták el otthonukat, az valószínű, hogy nem az újraalapításkor költözhetek el, hanem jóval korábban. A kolostor új lakói nem érkezhettek azonnal a régiiek távozása után. Az oklevélből kiderül, hogy a püspök 1246-ban a király és a királyné kérésére másokat telepített oda.

Az arena prózaritmusai: *cursus tardus (illesum servaretur, testimonio perhemphnare);*

narratio prózaritmusai: *cursus velox (inutiliter dissipantes, licentia recesserunt, possent se sustentare, nobis Deum exorare);*

rímek: *(construxissemus-convocassemus, salubriter-inutiliter).*

Az arengák, illetve a narratiók részletes elemzése után érdemes megvizsgálni Mátyás zágrábi prépost és hercegi kancellár (1220–1235) szerepét a püspöki oklevélkiadás terén. IV. Béla királyfi uralkodása alatt 24 arengás oklevelet adott ki.¹⁶⁸ Ezek harmada, pontosan nyolc arengás oklevél állítható párhuzamba a püspöki kiadványok arengáival. Az arengák összehasonlításából látható, hogy több azonos formula, szófordulat található mind a kétféle kiadványban. Külön érdekessége az okleveleknek, hogy a jogi és biblikus szófordulatok Béla királyfi okleveleiben vegyesen fordulnak elő. A püspöki kiadványokkal ellentétben a két stílusjegy élesen elkülöníthető egymástól. Az adott fogalmazó minden bizonnyal felhasználhatta a királyfi okleveleit, attól függően, hogy milyen képzettségű volt (jogi vagy biblikus). Az arengák szókincsére főleg egyházas kifejezések, szófordulatok, biblikus idézetek jellemzőek, például amikor a király az igazság (*Cum de benevolentia ac predestinacione*),¹⁶⁹ a szabadság (*Cum a primo rerum exor-*

¹⁶⁵ Uo. 105.

¹⁶⁶ VOP 76. „In nomine sancte Trinitatis et individue Unitatis”.

¹⁶⁷ ROMHÁNYI Beatrix, *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*, Bp., Pytheas, 2000. 32.

¹⁶⁸ Függelékben közlöm IV. Béla királyfi által kiadott oklevél néhány arengáját. A listát *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I. Az árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván, I, Bp., 1923. alapján állítottam össze.

¹⁶⁹ SMIČIKLAS III, 252.

dio)¹⁷⁰ védelmezőjének mutatkozik. Az uralkodó különös módon tekint az egyházra, amelynek legfőbb öre és támasza (*Cum ecclesia que mater est omnium*).¹⁷¹ Az adománylevelek arengái a szegények megsegítéséről szólnak.¹⁷²

A hercegi és a püspöki kiadványok arengáinak bizonyos formai és tartalmi azonosságai miatt, Mátyás prépostnak közvetlen hatást tulajdonítunk.

I. és II. István zágrábi püspökök okleveleit, valamint a zágrábi és a császmái kiadványok arengáit és narratióit elemeztük filológiai szempontból, külön kitérve az oklevelek tartalmi részeire is. Az okleveleket elsőként Z. Tanodi vetette alá alapos elemzésnek. Az I. István nevéhez fűződő kiadványt Tanodi erős gyanúval illeti. A kutató érvelése azonban nem meggyőző. Saját elemzésem szerint az oklevél saját korának sajátos jegyeit viseli, fogalmazását tekintve erősen kötődik a zágrábi káptalan kiadványaihoz. Jogi szókinccse a korban egyedülállónak mondható, II. István püspök korának kiemelkedő alakja. A hivatalának első felében kiadott oklevelek arengái főként szentírási részeket, valamint patrisztikus idézeteket tartalmaznak. Az egyházatyák írásai közül Nagy Szent Gergely a legtöbbet idézett szerző. Különösen igaz ez a császmái alapítólevélre. A harmincas évek második felében, valamint a negyvenes években kiadott oklevelek arengáiban főként jogi elemek (kánonjogi, római jogi) szerepelnek (1237, 1246). Az 1245. évi oklevél, amelynek nincs arengája, szintén jogi megfogalmazású.

Ebben a korban egyedülálló módon kapcsolják az *oblivio memoria* részt tanítói, illetve jogi típusú arengákhoz (császmái alapítólevél és az ivanicsi zárda alapítólevele). A két alapító okirat *sanctió*val zárul a pápai oklevelek mintájára. Az István püspök okleveleiben szereplő arengák pápai és királyi okleveles hatást tükröznek.

A kancellár személye, műveltsége meghatározó az egyes arengák megfogalmazásában. Két kancellárt lehet a korszakból azonosítani. Az egyik András kancellár, aki II. István püspökségének első felében tevékenykedett. Tudását biblikus-patrisztikus műveltség jellemezte. A másik Péter mester, akiről az 1246-ban kiadott zágrábi kiadvány tesz említést, az oklevelek alapján jogi műveltség jellemezte. Az ő idejében kiadott oklevelek arengáiban, a narratív részekben kánonjogi és római jogi elemek együttesen szerepelnek. Arra vonatkozóan, hogy Andrást Péter mester váltotta-e, vagy volt-e más olyan személy, aki az íróműhelyt vezette volna, nincs tudomásunk.

A püspöki kiadványok 20-as, 30-as évek arengáinak elemzése során számtalan esetben láttunk példákat II. András okleveleiből. A királyi okleveles formulák eredetét egy formuláskönyv meglete magyarázhatja, melyet maga István püspök hozhatott magával a királyi kancelláriából. Mivel a püspök királyi kancellárként működött 1224–1225 között, logikus feltételezni, hogy kinevezése után ő maga vihette Zágrábba a formuláskönyvet. A püspöki kiadványok pápai okleveles ha-

¹⁷⁰ *Uo.* 247. Szentpétery az oklevelet tartalmára nézve gyanúsnak tartja.

¹⁷¹ *Uo.* 245.

¹⁷² *Uo.* 250; CD III/2. 117.

tását az a tény magyarázhatja, hogy a püspök 1227-ben Rómában járt, ahol oklevelet íratott át a pápával. Ezeket hasznosítva kerülhettek bele az oklevelekbe a nevezett formulák. Az arengák, illetve a narratiók fogalmazását több személy végezte. Közvetve segítette a munkát István püspök feltételezett formuláskönyve. Számításba került Rátót nembéli Mátyás zágrábi prépost szerepe is, akinek közvetlen hatását láthatjuk a püspöki kiadványok arengáiban. A fogalmazó minden bizonnyal felhasználhatta a királyfi okleveleit. Az oklevelek kiadásáért felelős személy, a notarius tisztázhatta az oklevelek arengáit, narratióit, aki talán azonos lehetett a fogalmazóval. Egy bizonyosnak látszik, hogy a püspök által vezetett káptalan rendkívüli teljesítményt nyújtott. Ezt igazolja az igen fejlett oklevélkiadás. Tekintve a püspök buzgóságát az egyház iránt (alapítások), a káptalan javára tett sok-sok adományát (anyagi, szellemi téren), rokonaihoz való hűségét (Sol ispán), István püspököt korának kiemelkedő főpapjai közé kell sorolni.

Szóba került még a püspöki és a káptalani íróműhely kölcsönhatása. Okleveles példák, valamint a császmái prépostválasztás bizonyítják, hogy igen szoros kapcsolat állt fenn a két íróműhely között. További példaként említendő a püspöki nótáriusok mestere, aki hol a császmái,¹⁷³ hol a zágrábi káptalan lektorával¹⁷⁴ azonos személy. Igaz, erre okleveles adatunk csak a 13. század utolsó negyedéből van. Feltételezhető azonban, hogy ugyanez a gyakorlat már a század elején is megvolt.

Az oklevelek tartalmi és filológiai elemzése több szempontból is tanulságos számunkra. Egyrészt látható a zágrábi íróműhely fejlettsége, a nótáriusok képzettsége, sok esetben maga a püspök személye, tulajdonsága is megmutatkozik. A módszeres elemzések során megállapítottuk, mely püspöki oklevelet kell egyértelműen hamisnak tartanunk. I. Istvánnak tulajdonított 1244. évi kiadványok esetében egyértelműnek látszik a hamisítás ténye.

Függelék

Mátyás prépost kancellársága alatt kiadott, valamint István püspök okleveleinek megegyező vagy hasonló kifejezései. Béla királyfi okleveleit a *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I. Az árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* (szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván) alapján válogattam.

¹⁷³ Smičiklas VII. 108. „per manus discreti viri Gogani prepositi ecclesie Chasmensis tunc magistri notariorum nostrorum” (1292).

¹⁷⁴ Smičiklas VII. 287. „per manus magistri Dominici lectoris ecclesie nostre Zagrabiensis tunc notariorum nostrorum magistri” (1297).

1. Cum universis Ecclesias per orbem terrarum iuste fundatas, regiae Maiestatis subsidio teneamur pariter et iuvamine protueri; quadam praerogatiua ac specialiori studii cura Ecclesias, quae in honorem Beatae Virginis dignoscuntur consecratae, quae **mater** omnium est, et Regina, vigilanter in **iure** suo proponimus confovere.

(RA 571. CD III/2. 357. 1224 körül)

2. Quoniam personam et res, regnum et regimen et **bona omnia que habemus ab illo recognoscimus, qui super reges regnat et dat omnibus** affluenter et non inproperat, exaltat et humiliat, ducit ad inferos et reducit. Merito **de bonis ab ipso collatis** eum propicium nobis facere procuramus...

(RA 572. Smičiklas III. 250. 1225)

3. **Deum pre oculis habentes**, ut ex hoc cuncti ad servicia regalia offer(ant) se promptiores

(RA. 575. Smičiklas III. 249. 1225)

4. Dignum est et omni rationi consentaneum, **ut** hi qui principibus suum pro tempore exhibent obsequium, sui laboris premio non fraudentur, precipue ut alii eorum **exemplo ad** indefesse fidelitatis constanciam animentur, quos sui laboris premia viderint assecutos

(RA 570. Smičiklas III. 239. 1224 dec 24)

5. Cum de benivolencia ac predestinacione supremi regis ad hoc simus preordinati, ut singulis in **iurisdiccione nostra constitutis** simus secundum apostolum in iusticia debitores, propensius et specialius hospites qui nostrum sibi senserint

1. Quoniam propter labilem hominum memoriam ratio quasi cautele **mater**, ut **ius** unicuique illesum servaretur, prudenter adinvenit gesta ipsorum litterarum testimonio perhempnare. (Smičiklas IV. 308. 1246)

2. nos immo episcopatus noster **per omnipotentis Dei gratiam habundaret in omnibus bonis de eiusdem bonis a Deo nobis collatis**

(Smičiklas III. 449. 1235)

3. semper **Deum** et finem nostrum **pre oculis** mentis **habendo**

(Smičiklas III. 370. 1232)

4. **ut** hac consideratione ceteri ducti **ad** virtutis appetitum glorieque consecucionem animum fervencius applicare conentur et **exemplo** virtutum assumpto eterna felicitate iustis socientur (Smičiklas III. 370. 1232)

5. Cum iam illa sine periculo anime nostre possidere ulterius non possemus, nichil deperire utilitatibus arbitantes ecclesiasticis, **iuxta canonicas sanctiones**, si que sunt aliena, redderentur, maxime cum omnia illa sine aliqua lesione iuris vel dignitatis

subsidium profuturum, **debita** volumus **iusticia** pretueri.
(RA 576. Smičiklas III. 252. 1225)

episcopalis restitui potuerunt, immo quia de **iure debuerunt**.
(Smičiklas IV. 43. 1237)

6. Cum honestas petitiones singulorum, ex aequitatis radice procedentes, provida discretione admittere teneamur, et Ecclesiarum paupertati et **virorum religiosorum** indigentis **providere**:
(RA 581. CD III/2. 118. 1227)

6. necessario **provisum est**, ut ea, que inter **viros religiosis** ordinantur vel statuuntur
(Smičiklas IV. 105. 1228)
zágrábi káptalan

7. **ad inmarcescibilem enim vite eterne transiturus gloriam**, defensionis Beate Virginis terram Hungarorum merito commendavit
(RA 595. ÁÚO XI. 237. 1231)

7. ad virtutis appetitum **glorieque** consecucionem animum fervencius applicare conentur et exemplo virtutum assumpto **eterna felicitate** iustis socientur
(Smičiklas III. 370. 1232)

8. Quoniam ea, que contra rationem fiunt, ratione previa debent revocari.
(RA 597. CD III/2. 255. 1231)

8. Quum restituere usurpata ac nolle concupiscere aliena iuris persuadet equitas et ordo approbat rationis.
(Smičiklas IV. 42. 1237)

Mátyás prépost István püspök, zágrábi káptalan

JUHÁSZ, CSABA

Arengae et narrationes de Zagreb de la première moitié du 13e siècle

L'étude fournit une analyse philologique des diplômes d'Étienne Ier et IIe, évêques de Zagreb, ainsi que des *arengae* et *narrationes* de quelques publications de Zagreb et de Császma. L'analyse des sources vise les activités de l'atelier des scribes de Zagreb et la personne du chancelier. Le notaire – le chef de l'atelier – joue un rôle dominant dans le domaine de l'émission des diplômes : souvent, les documents émis indiquent leur nom. Bien que l'émission de diplômes n'ait débuté à Zagreb qu'au début du 13e siècle, sa grande qualité en fait un phénomène remarquable.

Keywords: 13th century, arengas and narrations of Zagreb, Stephen I and II Zagrebian bishops, Zagrebian cathedral, episcopal publication, chapter from the 13th century.